

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН Б. ДЖАМГЕРЧИНОВ АТЫНДАГЫ ТАРЫХ,
ЭТНОЛОГИЯ ЖАНА АРХЕОЛОГИЯ ИНСТИТУТУ**

Д 07.23.671 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

**Кол жазма укугунда
УДК 394.2:316.3(575.2) (043.3)**

Жантелиева Нурзада Гарибовна

**А. Н. БЕРНШТАМДЫН КЫРГЫЗСТАНДЫН ТАРЫХЫН ИЗИЛДӨӨГӨ
КОШКОН САЛЫМЫ**

07.00.02- Ата Мекен тарыхы

Тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2024

Диссертация Ж.Баласагын Кыргыз улуттук университетинин аймак таануу жана кыргыз таануу кафедрасында кеңейтилген форматта аткарылды жана демилгелүү иш болуп саналат

Илимий жетекчиси	Каратаев Олжобай Кубатбекович тарых илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Кыргызтаануу жана чөлөм таануу кафедрасынын профессору
Расмий оппоненттер	Алымбаев Жээнбек Байыскулович тарых илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз- Түрк “Манас” университетинин гуманитардык факультетинин тарых бөлүмүнүн башчысы Зайниев Равшан Акимович тарых илимдеринин кандидаты, доцент, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Окуу башкармалыгынын башчысы
Жетектөөчү мекеме	К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Кыргызстандын жана Чыгыш чет өлкөлөрүнүн тарыхы кафедрасы. <i>Дареги:</i> 720044, г.Бишкек, проспект Ч. Айтматова 27.

Диссертация 2024 - жылы 24-майда саат 15:00да Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Б. Джемгерчинов атындагы Тарых, этнология жана археология институтуна караштуу тарых илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо үчүн Д 07.23.671 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Бишкек ш., Фрунзе көч. 547. Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <http://vc.vak.kg/b/072-7sm-mcz-hia>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети (720033, Бишкек ш., Жибек-Жолу пр. 394) жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын (720071, Бишкек ш., Чүй пр. 265а) илимий китепканаларынан, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиясынын https://vak.kg/diss_sovety/d-07-23-671/ сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 24-майында таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы
тарых илимдеринин доктору**

Карыева А. К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Көрүнүктүү чыгыш таануучу, тарыхчы, археолог А.Н.Бернштамдын Борбордук Азия элдеринин, анын ичинде Кыргызстандын тарыхы боюнча илимий мурастары көптөгөн окумуштуулардын кызыгуусун жаратып келет. Азыркы социалдык трансформация жана улуттук иденттүүлүктү издөө шартында анын илимий эмгектерин окуп үйрөнүү актуалдуу маселелерден болуп эсептелинет.

Совет доорунда кыргыз элинин тарыхын, археологиясын жана этнографиясын изилдөөгө өзгөчө көңүл бурулган. 1936-жылы Кыргыз ССРинин ЭККнин алдындагы илимдер комитетинин жана 1943-жылы СССРдин Илимдер академиясынын (КирФАН) Кыргыз филиалынын түзүлүшү республикада терең илимий изилдөөлөрдүн жүргүзүлүшүнө негиз түзгөн. Ушул мезгилден баштап Кыргыз тарыхы боюнча бир катар изилдөөлөр жүргүзүлө баштаган. Кыргыз ССРде Илимдер Академиясынын түзүлүшү кыргыз элинин тарыхын, маданиятын, археологиясын терең изилдөөгө мүмкүнчүлүктөрдү түздү.

А. Бернштам өз өмүрүн, илимий чыгармачылык дараметин Борбордук Азия элдеринин, анын ичинде Кыргызстандын байыркы, орто кылымдагы жана жаңы доордогу тарыхын, маданий жана этникалык процесстерди изилдөөгө арнаган. Ал бир эле мезгилде Кыргызстандын археологиясынын негиздөөчүсү катары да эсептелинет. А.Н.Бернштамдын аймактагы илимий ишмердүүлүгү 1933-жылы Чүй жана Талас өрөөндөрүндө археологиялык изилдөө иштерин жүргүзүүдөн башталган. Ал өз изилдөөлөрүндө кыргыздардын көчмөн цивилизацияны түзүүдөгү ролун баса белгилеген. А.Н.Бернштамдын тубаса жөндөмдүүлүгү, зээндүүлүгү, эмгекчилдиги, терең билими кыска убакыт аралыгында чыгыш таануу илиминин бир катар проблемалары боюнча фундаменталдуу изилдөөлөрдү жүргүзүп, эмгектерди жазып калтырууга мүмкүндүк берди. Окумуштуунун эмгектери илимий-теориялык жактан чоң мааниге ээ.

Диссертациянын темасынын билим берүү жана илимий мекемелер жүргүзгөн негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертация демилгелүү иш болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациянын негизги максаты профессор А. Н. Бернштамдын кыргыз элинин тарыхын, археологиясын жана маданиятын изилдөөгө кошкон салымын аныктоо болуп саналат.

Максатка ылайык төмөндөгүдөй милдеттер коюлду:

1. изилденип жаткан маселенин изилденүү деңгээлин аныктоо жана булактык базасына мүнөздөмө берүү;
2. А. Н. Бернштамдын чыгыш таануучу окумуштуу катары калыптануусунун өбөлгөлөрүн аныктоо;
3. А. Н. Бернштамдын республиканын аймактарында жүргүзгөн археологиялык иштерине баа берүү жана анын архитектуралык эстеликтерди изилдөөдөгү ролун аныктоо;

4. А. Н. Бернштамдын кыргыз элинин этногенези жөнүндөгү концепциясын талдоо;

5. А. Н. Бернштамдын Кыргызстандын байыркы, орто кылымдагы жана жаңы тарыхын изилдөөгө кошкон салымын аныктоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

1. эмгекте белгилүү чыгыш таануучу А.Н.Бернштамдын илимий ишмердүүлүгү жана анын эмгектери алгачкы жолу терең жана комплекстүү изилденген.

2. А. Н. Бернштам боюнча мурда жарыяланбаган архивдик материалдар, анын туугандарынын, кесиптештеринин жана шакирттеринин эскерүүлөрү системалаштырылып, илимий айлампага киргизилип, талдоого алынган;

3. Кыргызстандын байыркы жана орто кылымдардагы тарыхынын негизги маселелери боюнча окумуштуунун илимий концепциялары жана көз караштары тарыхыйлуулук принцибинин алкагында талдоого алынып, объективдүү баа берилди.

Изилдөөнүн илимий-практикалык мааниси. Изилдөөнүн натыйжалары Кыргыз элинин тарыхы боюнча эмгектерди иштеп чыгууда жана жазууда, окуу жана окуу-методикалык колдонмолорду түзүүдө, жогорку окуу жайларында лекцияларды жана атайын курстарды окууда колдонулушу мүмкүн. Мындан тышкары, диссертациянын негизги жоболору А. Н. Бернштамдын илимий мурасы боюнча эмгектерди даярдоодо колдонулушу мүмкүн.

Коргоого сунушталуучу негизги жоболор:

1. Көрүнүктүү чыгыш таануучу А. Н. Бернштам кыргыз археологиясынын негиздөөчүлөрүнүн бири. Анын демилгеси менен республиканын аймактарында 1930-жж. археологиялык изилдөөлөр жүргүзүлгөн;

2. А. Н. Бернштам Борбордук Азия, анын ичинде Кыргызстандын байыркы, орто кылымдардагы жана жаңы доордогу тарыхын изилдөөгө жана аны өнүктүрүүгө зор салым кошкон окумуштуу. Анын жетекчилиги астында республикада алгачкы тарых илимин изилдөө мекемелери негизделген;

3. А. Н. Бернштамдын кыргыз элинин этногенези боюнча концепциясы 1954-1956-жж. комплекстүү археологиялык-этнографиялык экспедициялар учурундагы табылгалар, ынанымдуу фактылар менен бекемделген;

Изденүүчүнүн жеке салымы.

- Изденүүчү тарабынан А. Н. Бернштамдын бай илимий мурасы чогултулуп, системалаштырган.

- КР УИАнын архивинде, КР Борбордук мамлекеттик архивиндеги саясий документтер, материалдык маданият тарыхы институтунун илимий архивинде (НА ИИМК), Чыгыш кол жазмалар институтунда (ИВР РАН), Санкт-Петербург шаарындагы мамлекеттик архивде жана Севастополь шаарындагы "Херсон-Таврический" мамлекеттик тарыхый-археологиялык музей-коругунун илимий архивинен алынган, алгач жарыяланбаган материалдар илимий айлампага киргизилген.

- Изденүүчү А. Н. Бернштамдын алыскы тууганы Ольга Михайловна Фишман (1946-жылдан) жана окуучусу белгилүү археолог Яков Абрамович Шер (1931-2019-жж.) менен маектешүү учурунда алган материалдары аркылуу окумуштуунун инсандык сапаттарын, кесиптештери, окуучулары менен болгон мамилесин, археологиялык экспедициялар учурундагы уюштуруу жөндөмдүүлүгүн ачып берген.

- Изилдөөдө А. Н. Бернштамдын кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхын изилдөөгө кошкон салымына объективдүү баа берилген.

Иштин апробацияланышы. Диссертациялык иштин негизги мазмуну жана илимий жыйынтыктары республикалык жана эл аралык илимий конференцияларда докладдар жана чыгып сүйлөөлөр формасында баяндалган.

Жарыяланган илимий эмгектерде изилдөөнүн жыйынтыктарын чагылдыруу. КР УАК талаптарына ылайык РИНЦ системасына кирген ата мекендик жана чет өлкөлүк журналдарда илимий макалалар жарыяланган (27 макала).

Диссертациялык иштин түзүлүшү жана көлөмү. Иш киргизүү, төрт бөлүмдөн, корутунду, колдонулган булактардын тизмеси жана адабияттардан турат.

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдулугу, изилдөөнүн максаты жана милдеттери, илимий жаңычылдыгы, практикалык жана теориялык мааниси, коргоого коюлуучу негизги жоболор, изилдөөнүн пробацияланышы, иштин түзүмү берилди.

Биринчи бөлүм **"Каралып жаткан көйгөйдүн тарыхнаамасы"** деп аталат жана эки параграфтан турат: **"Советтик тарыхнаама"** жана **"Постсоветтик тарыхнаама"**.

Биринчи параграфта А.Н.Бернштамдын илимий-изилдөө ишмердүүлүгү жөнүндө кыскача маалымат менен мүнөздөлгөн советтик окумуштуулардын эмгектери каралат. Анын өмүр жолу жана чыгармачылык жашоосу советтик тарых илиминин өнүгүшүнүн контекстинде каралды.

Белгилүү кыргыз тарыхчысы Б.Жамгерчинов өз изилдөөлөрүндө А.Н.Бернштамдын кыргыз элинин этногенези тууралуу илимий эмгектерин пайдаланган. Ал сак, усун, согд ж.б. Борбордук Азия чөлкөмүндөгү уруулардын тарыхын изилдөөдө А.Бернштамдын ролу чоң экендигин баса белгилеген. Б.Жамгерчинов көчмөндөр маданиятынын Борбордук жана Батыш Европа элдеринин маданиятына тийгизген таасири илимде жетиштүү деңгээлде изилденбегендигин белгилеген.

В.М.Петровецтин монографиясында А.Н.Бернштамдын илимий экспедициялары бүткүл Борбордук Азиянын байыркы жана орто кылымдагы тарыхын изилдөөдө зор мааниге ээ болгону айтылат. В.Петровец А.Бернштамдын Кыргызстандагы илимий-изилдөө борборлорунун системасын

өнүктүрүүгө кошкон салымын жогору баалаган, бирок Манасты Яглакар хан менен байланыштырып, тарыхый инсан деп ырастаган эмгектерин сынга алган.

Согуштан кийинки мезгилде, 1950-жылы Кыргызстан КП (б) БКнын тарыхты изилдөөдөгү кемчиликтер жөнүндөгү токтомунун чыгышына байланыштуу А.Н.Бернштам жана башка белгилүү окумуштуулар кыргыз элинин байыркы тарыхын идеалдаштырган деп айыпталган. Натыйжада республикада Бернштамдын чыгармаларын сындоо процесси башталган. Ошентип, Л.Р.Кызласов менен Н.Я.Мерперттин А.Н.Бернштамдын "Хунндардын тарыхынын очерки" китебине жазган рецензиясында бул хунндар жөнүндөгү советтик тарыхнаамада өзгөчө кызыгууну жараткан алгачкы эмгек экени белгиленет. Бирок алар окумуштуунун чыгармаларында Н.Я.Маррдын идеялык таасири бар деп айыпташкан. Биздин оюбузча, бул монография А.Н.Бернштамга илимий дүйнөдө атак-даңк алып келген, бирок ошол эле учурда анын айынан куугунтукка алынган, анткени партиялык идеологдор башкача пикирдеги илимпоздорду тааныган эмес.

С.В.Киселев тарабынан А.Н. Бернштамдын "VI-VIII кк. Орхон-Енисей түрктөрүнүн социалдык-экономикалык түзүлүшү. Чыгыш Түрк Каганаты жана кыргыздар" аттуу китебине рецензия жазылган. Ал А.Н.Бернштам Түрк каганатынын тарыхы боюнча маанилүү маселелерди изилдегенин жана гипотезаны куруу аркылуу далилдерди кабыл алуу, андан кийин аны фактыга айландыруу менен мүнөздөлгөнүн белгилеген. Рецензент окумуштуу Енисейдеги кыргыз элинин ханы Яглакар (Манас) экенин Сужи трактындагы стелага таянып далилдей алганын айткан.

Ушундай татаал мезгилде А.Кибировдун Кыргызстандагы А.Н. Бернштамдын илимий ишмердигин сындаган "Кыргызстандагы археологиялык изилдөөсү" аттуу макаласы жарык көрдү.

1957-жылы А.Н.Бернштам каза болгондон кийин академик С.П. Толстовдун библиографиялык макаласы жарык көргөн. Анда окумуштуунун 149 жарыяланган жана 7 жарыяланбаган эмгектеринен турган басма эмгектеринин тизмеси камтылган. Бул А.Н.Бернштамдын эмгектеринин биринчи тизмеси болгон.

А.Н. Бернштамдын 70 жылдык юбилейине карата анын шакирттери А.Г.Подольский жана Ю.Г.Заднепровский Чыгыш Түркстандын байыркы тарыхынын проблемаларына арналган А.Н.Бернштамдын иликтөөлөрү, анын ичинде уйгур элинин тарыхы тууралуу макала жарыялашкан.

Алардын ишин Кыргызстандын окумуштуулары улантышкан. Ошентип, О.Караев "Карахандар каганатынын тарыхы" китебинде А.Н.Бернштамдын жетишкендиктери жөнүндө жазган жана анын илимий корутундуларынын көбүн республиканын окумуштуулары колдойт деп ырастаган.

В.Галицкий менен В.Плоскихтин Ош шаарынын изилденишинин тарыхына арналган "Байыркы Ош" аттуу эмгегинде А.Н.Бернштамдын Кыргызстандын тарыхындагы жана археологиясындагы көптөгөн проблемаларга анын эмгектеринен пайдаланышкан.

В.П.Шерстобитовдун, К. К. Орозалиевдин, Д. Ф. Винниктин жамааттык эмгеги 1918-1960-жылдардагы республикадагы тарыхый жана археологиялык илимдин изилденишинин тарыхына арналган.

1984-ж. жарыкка чыккан "Кыргыз ССР тарыхынын (байыркы замандан бүгүнкү күнгө чейин)" биринчи томунда А.Н.Бернштамдын советтик илимдеги чоң ролу белгиленген. Анын илимий ишмердүүлүгү жалпысынан тарых илиминин өнүгүшүнүн контекстинде бааланган.

А.Бернштамдын чыгармаларына Ж.С.Бактыгуловдун "Революцияга чейинки Кыргызстандын тарыхнаамасы" аттуу монографиясында жалпы баа берилген. Анда автор окумуштуу сак жана усун тарыхын изилдөө менен кыргыз илимине кызмат кылганын, бирок кыргыз тарыхындагы хунндардын ролун ашыра баалагандыгын белгилеген.

А.Н.Бернштамдын археологиялык ишмердүүлүгүнө баа берген археологдордун эмгектери да пайда болгон. 1938-жылы ал улуу көчтүн дооруна таандык Кенкол көрүстөнүн ачкан. Бирок, анын чечмеленишин ошол мезгилдеги окумуштуулар бир нече жолу сынга алышкан. С.С.Сорокин аталган эстелик хунндарга таандык эмес, Түштүк Казакстандын, Орто Азиянын жана Чыгыш Түркстандын көчмөн урууларына таандык деп ырастаган. Ал эми П.Грязнов, Б. А. Литвинский, Ю.А.Заднепровский жана Ю.С.Худяков аны Кангюй бирикмесине кирген жергиликтүү көчмөндөргө таандык деп эсептешкен.

М.П.Грязнов А.Н.Бернштамдын "Кенкол көрүстөнү" аттуу монографиясын баалуу деп атап, бирок ката, так эместиктер басылманын сапатын бир топ төмөндөтөт деп белгилеген.

И.П.Кожемяко Жети-Суудагы экспедициянын казуулары кызыктуу материалдарды бергенин белгилеген. Бирок ал А.Н. Бернштамдын илимий ишмердүүлүгүнө сын баа берип, жогоруда аталган экспедицияда казуулардын бири да материк катмарына жетпегенин, б.а. казуу иштери аз жана тайыз болгонун белгилеген.

Азыркы археологияда окумуштуулар Кенкол көрүстөнү Кыргызстандын аймагындагы хунн доорунда пайда болгон эстелик деп эсептешет. Бирок анын этникалык келип чыгышы суроо бойдон калууда.

Бул мезгилде Кыргызстандын айрым аймактарына арналган эмгектер чыга баштаган. И.П.Кожемяконун жана Д.Ф.Винниктин редакциясы астында "Ысык-Көлдүн археологиялык эстеликтери" аттуу эмгеги жарык көргөн. Авторлор А.Н.Бернштамдын экспедициялары аймактын археологиялык жерлерин изилдөөгө мүмкүнчүлүк бергенин белгилешкен.

1989-жылы Бурана жана Красная речка шаар чалдыбарларында иштеген археологдордун макалалар жыйнагы жарык көрүп, анда Чүй өрөөнүндөгү эстеликтерди изилдөөгө А.Н.Бернштам жетектеген Жети-Суу экспедициясынын кызматкерлери зор салым кошкону белгиленген.

Ошентип, А.Н.Бернштамды Кыргызстандагы археологиялык илимдин негиздөөчүсү катары эсептесе болот.

Экинчи параграфта постсоветтик мезгилде окумуштуулар А.Н. Бернштамдын эмгектерине терең баа бере баштаганы жөнүндө сөз болот.

1990-жылы М.Ч.Кожобеков кыргыз тилинде А.Н.Бернштам жөнүндө макала жарыялап, анда А.Н.Бернштамдын эмгектеринде айтылган кыргыз таануу проблемаларын көтөргөн жана кыргыз элинин этногенезин жана "Манас" эпосун изилдөөдө окумуштуунун кошкон зор салымын баса белгилеген.

Окумуштуу-археолог, академик В.М. Массон А.Н. Бернштам жөнүндө биографиялык очерк даярдап, аны Казакстан менен Кыргызстандын тарыхын жана маданиятын изилдөөчү катары мүнөздөгөн.

1995-жылы "Манас" эпосу боюнча А.Н.Бернштамдын көйгөйлөрүнө арналган жыйнак жарык көргөн. Н.Г.Горбунова, Ю. Заднепровский, Г. А. Брыкина, И.Кожомбердиев жана С.Г.Кляшторныйдын макалаларында көрүнүктүү археологдун эмгектерине объективдүү баа берилген.

Б.Я.Ставискийдин макаласында биринчи жолу А.Н.Бернштамдын 1938-1940-жж. Кыргызстандагы буддисттик эстеликтерди изилдөөдөгү ролу ачылып берилген.

1997-жылы ата мекендик археологдор К.И.Ташбаева жана Л.М. Ведутованын жетекчилиги астында А.Н. Бернштамдын тандалган чыгармалары, ошондой эле анын доктордук диссертациясы камтылган эки томдук китеп биринчи жолу кайрадан басылып чыккан. Эмгектин кириш сөзүндө окумуштуунун өмүр баяны жана анын илимий эмгектеринин мүнөздөмөлөрү чагылдырылган.

Кыргызстандын түштүгүндөгү археологиялык эстеликтерди изилдөөдө А.Н.Бернштамдын ишмердиги Б.К.Абытовдун макаласында берилген. Ал эми Кыргызстандагы археологиялык иликтөөлөрдүн мурдагы мезгилине В.В.Кольченконун макаласы арналган. Анда КР УИАнын архивдик документтеринин базасында “А.Н. Бернштамдын мезгили” биринчи жолу өзүнчө каралган. А.Н.Бернштамдын Кыргызстандын тарыхын жана археологиясын, анын ичинде Саймалы-Ташты изилдөөгө кошкон салымы, В.А. Воропаеванын макаласында чагылдырылган.

2010-жылы Санкт-Петербургда А.Н.Бернштамдын 100 жылдык мааракесине байланыштуу эл аралык илимий конференция болуп, анын жыйынтыгында окумуштуунун өмүрүнө жана ишмердигине арналган макалалар жыйнагы жарык көргөн. Алардын ичинен В.А. Алекшиндин А.Н. Бернштамдын илимий ишмердигин анын ИИМКдагы өздүк ишинин негизинде чагылдырган макаласы олуттуу кызыгууну туудурат.

А.Бернштамды жакындан тааныган Е.Е.Кузьминдин макаласында окумуштуунун өзгөчө илимий-чыгармачыл активдүүлүгү жана курч акылы баса белгиленген. Ал Чоң Чүй каналын куруу мезгилинде андрон маданиятына таандык эстеликтерди таап, изилдөөдө А.Бернштамдын ролу чоң экендигин белгилейт. Н.Ю.Смирнов биринчи жолу окумуштуунун жарыяланбаган кол жазмасын илимий айлампага киргизген, бул эмгектер А.Бернштамдын Кыргызстанда алып барга иштери боюнча маалымдама болуп саналат.

К.Ш.Табалдиевдин монографиясында маалыматтар топтолуп, А.Н.Бернштам изилдөө жүргүзгөн жердин карта планы түзүлгөн.

Жогоруда баяндалгандардын негизинде А.Н.Бернштамдын өмүрү жана ишмердиги боюнча жетиштүү илимий эмгектер бар деген тыянак чыгарууга болот. Бирок ошол эле учурда көрүнүктүү археологдун илимий мурасын комплекстүү изилдөө жетишсиз экендигин баса белгилөө зарыл.

"Изилдөө булактары жана ыкмалары" деп аталган экинчи бөлүм эки параграфтан турат: **"Изилдөө темасы боюнча булактары"** жана **"Проблеманы изилдөө материалдары жана ыкмалары"**.

Биринчи параграф тарыхый, илимий объективдүүлүктүн жана системалуулуктун принциптерин түзгөн иштин методологиялык негизин карайт. Тарыхый принципти колдонуу А.Н. Бернштамдын өмүр баяны белгилүү бир тарыхый мезгилдин объективи аркылуу ар кандай окуялар менен себептик байланышта жана алардын өз ара шартталышында каралат. Илимий объективдүүлүк принцибинин маңызы анын калыс талдоосу менен булактардын бүткүл комплексин пайдаланууда турат. Системалуулук принциби А.Н. Бернштамдын ар кандай кызматтарда башкаруу ишмердигин, ал тарабынан кабыл алынган чечимдерди, ошондой эле башка конкреттүү-маанилүү себептер менен өз ара мамилелерин табууга кароого багытталган. Мындан тышкары, салыштырмалуу-тарыхый, тарыхый-биографиялык жана башка изилдөө ыкмалары колдонулган.

Муну менен бирге, биринчи параграфта илимий изилдөөнүн **объектиси** жана **предмети** каралат.

Изилдөөнүн объектиси-профессор А.Н. Бернштам жана анын илимий ишмердүүлүгү.

Изилдөөнүн предмети болуп анын археологиялык казуулары, казуулардын жүрүшүндө табылган материалдар, Кыргызстандын байыркы, орто кылымдагы жана жаңы тарых боюнча жарыяланган жана жарыяланбаган эмгектери, анын концепциялары, гипотезалары, тыянактары жана жалпы эле илимий мурасы саналат.

Экинчи бөлүмдүн экинчи бөлүгүндө изилдөөнүн булактык базасы каралган. Мазмуну жана формасы боюнча булактар төмөнкү топторго бөлүнөт: 1) жогорку партиялык жана мамлекеттик бийлик органдарынын жарыяланган материалдары; 2) Бишкектин, Санкт-Петербургда жана Севастополдун Борбордук, жергиликтүү жана учурдагы архивдеринен материалдар; 3) А.Н.Бернштамдын жарыяланган жана жарыяланбаган кол жазмалары; 4) мезгилдүү басма сөздүн материалдары; 5) кыргыз элинин тарыхынын, археологиясынын, маданиятынын актуалдуу проблемаларына арналган, а.н. А.Бернштамдын жарыяланган эмгектери; 6) анын туугандарынын, кесиптештеринин жана окуучуларынын эскерүүлөрү.

"Кыргызстандын археологиясы боюнча А.Н.Бернштамдын эмгектери" деп аталган **Үчүнчү бөлүм** үч параграфтан турат: **"Республиканын түндүгүндөгү А.Н.Бернштамдын археологиялык казуулары"**, **"Кыргызстандын түштүгүндөгү А.Н.Бернштамдын**

археологиялык казуулары", "А.Н. Бернштамдын изилдөөлөрүндөгү Кыргызстандын архитектуралык эстеликтери"

1930-жж. башында Борбордук Азиянын археологиясы өнүгүүнүн эн алгачкы стадиясында болгону биринчи параграфта баса белгиленет. Жети-Сууну археологиялык изилдөө 1933-жылдан башталган (тыныгуулар менен) 1945-жылга чейин уланган. Анда Кыргызстандын кең аймагын, Тянь-Шанды, Алай Памирин жана Фергана түздүгүн изилденген. Бул экспедициянын жыйынтыктары окумуштуунун бир катар эмгектеринде жарыяланган.

А.Н. Бернштамдын Кыргызстандын аймагында алгачкы археологиялык экспедициясы 1933-жылы башталган. Иш сапар Мамлекеттик материалдык маданият тарыхы академиясынын (ГАИМКа) жана мамлекеттик Эрмитаждын тапшырмасы боюнча уюштурулган. 1933-жылы А.Н.Бернштам менен А.С. Морозова Чүй жана Талас өрөөндөрүндө археологиялык изилдөө иштерин жүргүзүшкөн. Баштапкы каттам Фрунзе шаарынан Токмок шаарына чейин созулган. Бурана жана Сынташ шаар чалдыбарлары изилденген. Алар Бурана жана Ысык-Ата дарыяларынын жогору жагындагы Сынташ шаар чалдыбары жайгашкан жерди табышкан. Кийинки экспедициялар 1936-жылы улантылган. Жети-Суудагы экспедиция 1938-жылы ишке ашкан. 1941-жылы Кыргызстанда Чүй өрөөнүн жана Түштүк Казакстандын бир бөлүгүн сугат суу менен камсыз кылуучу Чоң Чүй каналын курулуу иштери башталган. Чоң Чүй каналына чалгындоо экспедициясы Кыргыз ССРинин ЭКК токтому менен уюштурулган.

Экспедициянын курамына ЛМУнун тарых факультетинин археологиялык бөлүмүнүн, Кыргыз ССРинин Ички иштер эл комиссариатынын мамлекеттик архивдер бөлүмүнүн жана илимдер комитетинин ведомстволук мекемелеринин (тарых, тил жана адабият институту, китеп палатасы, илимдер комитетинин тарых бөлүмү) кызматкерлери кирген.

Иштин археологиялык методдору - эстеликтерди алгачкы каттоо, сүрөттөө, эскиздөө жана сүрөткө тартуу ж.б.

Чоң Чүй каналын куруу учурунда табылган артефакттарды археологдор коло доорунун андрондук маданиятына таандык (б.з.ч. бир миң жыл мурун) экендигин аныкташып, илимде "Түндүк-Кыргыз коло доору" деген түшүнүктү киргизишкен. Табылган эстеликтер Чүй өрөөнүнүн колониялаштыруу мезгилиндеги сактардын, усун жана согдиялыктардын тарыхын жана маданиятын изилдөөнү кеңейтүүгө мүмкүндүк берди.

Жалпысынан алганда, Чоң Чүй каналынын трассасын казуу учурунда табылган материалдар байыркы доордон баштап биздин доорго чейинки мезгилди камтыган. Учурда изилденип жаткан бай коллекциялар Чүй өрөөнүнүн 4000 жылдан кем эмес убакыт аралыгындагы маданий тарыхы жөнүндө толук түшүнүк берет.

Табылган археологиялык экспонаттардын негизинде Фрунзе шаарындагы Мамлекеттик музейдин тарыхый-археологиялык бөлүмү ачылган. А.Н.Бернштам белгилегендей: "бул музей Кыргызстандын байыркы жана орто кылымдардагы тарыхы боюнча союздук маанидеги музей болуп калды".

3000ден ашуун курамдагы маданий эстеликтерден (монеталарсыз) жыйналган коллекциялар өлкөнүн борборундагы Кыргыз мамлекеттик музейинин тарыхый-археологиялык бөлүмүнүн фонддорунун негизги бөлүгүн түздү.

1941-жылдагы экспедициянын жыйынтыгында Красная речка айылында илимий станция уюштурулуп, ага Фрунзе жана Ысык-Көл областтарынын эстеликтерин коргоо милдети жүктөлгөн.

Ошондой эле 1941-жылы А.Н.Бернштам тарабынан Чүй каналындагы археологиялык казуулардын картасы түзүлүп, трассаны жана дөбөлөрдү, несториан көрүстөндөрүн жана Бурана мунарасын бөлүп көрсөткөн. Ал азыркы калктуу конуштардын географиялык аталыштарын жана байыркы шаарлардын жана калктуу конуштардын аттарын изилдеген.

Бул мезгилден кийин А.Н.Бернштам өзүнүн археологиялык изилдөөлөрүндө жаңы ачылган тарыхый эстеликтерди, баалуу материалдарды пайдаланып, тарыхый-археологиялык материалдарды классификациялап, системалаштырган. А.Н. Бернштам коңшу өлкөлөр менен кеңири маданий тарыхый байланыштарды эске алуу менен археологиялык эстеликтерди жана табылгалар комплекстерин карап чыккан. Табылган археологиялык материалдар булак базасын байытып, кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхынын "булак таануу жетишсиздигинин" ордун толтурган.

Экинчи параграфта А.Н.Бернштамдын Кыргызстандын түштүгүндө 1941-1956-жылдары жүргүзгөн археологиялык казуулары каралды. А.Н. Бернштам Тянь-Шань, Памир-Ферганадагы археологиялык-этнографиялык экспедициялардын жетекчиси болгон. Жыйырма жылдын аралыгында Казакстандын, Кыргызстандын, Өзбекстандын жана Тажикстандын түштүк жана түштүк-чыгышындагы археологиялык эстеликтерди изилдеген. Археологиялык изилдөөлөрдүн натыйжасында Фергана түздүгүндө түштүк регионунун жогорку жана төмөнкү дарыяларынын мурда белгисиз шаарлары жана калктуу конуштары табылган. Кыргызстандын түштүгүндө казуу иштери жүргүзүлүп, бул аймакта жашаган түрк тилдүү элдер, теги, алгачкы тарыхы жана маданий өнүгүүсү, түрк жазуусу, эпиграфиясы, нумизматикасы изилденген. Окумуштуу Кыргыз археологиялык эстеликтерин этап-этабы менен карап чыккан.

Түштүк регионду изилдөөнүн натыйжасы: археологиялык эстеликтерге мүнөздөмө берилип, алдын-ала мезгилдештирилген, баарынан мурда байыркы отурукташкан калктуу конуштар аныкталган. Түштүк аймактын экспедициясы таш доорунан тартып архитектуралык курулуштарга чейин кеңири хронологиялык диапозондун археология жана маданият жерлерин рекогносциондук изилдөө жүргүзгөн.

Үчүнчү параграфта А.Н.Бернштамдын изилдөөлөрүндөгү Кыргызстандын архитектуралык эстеликтери каралган. А.Н.Бернштам бир эле мезгилде тарыхый эстеликтерди изилдөөгө аракеттенген, б.а. өндүрүштүк мамилелердин өзгөрүүсүн жана алардан улам кыргыздар байырлаган жерлердин тарыхый-маданий өнүгүшүн аныктоого бел байлаган.

Кыргызстандагы XVI-XIX кк. таандык күмбөздөрдүн барында Борбордук Азия архитектурасына мүнөздүү болгон айрым декорациялар кайталанат (бул жерде Фергана, Ташкент жана Кыргызстан шаарларынын чеберлеринин эмгектери өтө кеңири жайылган). Кыргызстандын бардык архитектуралык эстеликтери жалпы Түркстандын маданий мурастары менен тыгыз байланышта болгондугун көрсөткөн.

“А.Н.Бернштамдын Кыргызстандын байыркы жана орто кылымдардагы тарыхы боюнча эмгектери” деп аталган төртүнчү бөлүм **“А.Н.Бернштамдын изилдөөлөрүндөгү Сак-усун жана Хун проблемасы”** жана **“А.Н. Бернштамдын изилдөөлөрүндөгү кыргыз элинин этногенези проблемасы”** аттуу эки параграфтан турат.

А.Н.Бернштам Кыргызстандын байыркы жана орто кылымдардагы тарыхын изилдөөгө өзгөчө басым жасаган. Ал сак жана усун уруулары жөнүндө, алардын азыркы Борбордук Азия элдеринин тарыхындагы ролун аныктоого аракеттенген.

Белгилей кетсек, белгилүү археологдор М.П.Грязнов жана М.В.Воеводский сак жана усун дөбөлөрүн изилдешкен. А.Н.Бернштам жогоруда аталган окумуштуулардын эмгектерин жогору баалаган жана өз изилдөөлөрүндө алардын материалдарын пайдаланган. Бир эле мезгилде белгилүү тарыхчы Г.В.Григорьевдин сак эли жөнүндөгү эмгегине да таянган.

А.Н.Бернштам 1938-жылы Жети-Суу экспедициясынын жүрүшүндө сак-усун маданиятынын эстеликтерин ачкан. Натыйжада кыргыз археологиялык илиминин тарыхында биринчи жолу сак жана усун элине таандык табылгалар аныкталган. Ошол убакка чейин алар жазуу булактары аркылуу гана белгилүү болгон. Экспедициянын жыйынтыгында “Сак-усун маданияты” ачылган. Системалык археологиялык казуулар жана туш келди табылгалар А.Н.Бернштамга артефакттардын сак жана усун чөйрөсүн бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берген. Бирок, археолог К.Ташбаеванын пикиринде, А.Н.Бернштам экөөнүн ортосунда көп окшоштуктар бар деп эсептеген. Ал аларды сак жана усун топторуна бөлгөн, бирок аларды бирдиктүү маданий тарыхый процесстин эки баскычы катары көргөн. Айрыкча, бул үзгүлтүксүздүк курал-жарак жана зергер буюмдарында байкалат. К.Ташбаева А.Н. Бернштам чыгарган тыянактар туура деп эсептейт. Заманбап археологдордун кийинки изилдөөлөрү А.Н.Бернштамдын жогорудагы пикирин тастыктайт.

Хунн маселеси, Александр Натанович үчүн хунндарды изилдөө тарыхы сүйүктүү көйгөйлөрдүн бири болгон жана ар дайым анын көптөгөн иликтөөлөрүнүн өзөгүн түзгөн. Саягы, окумуштуунун түрк дүйнөсүн изилдөөгө болгон кызыгуусу хунндардын тарыхын изилдөөгө алып келген. Ал Тянь-Шандын тарыхын иликтөөдө ал б.з. биринчи кылымынын башында усун уруулук союзунун ыдырап, анын саясий ролу кескин төмөндөп кеткендигин белгилеген. Анын пикиринде мындай кырдаалдын түзүлүшүнө түндүк хунндардын батышка карай жылышы себеп болгон. Натыйжада, түндүк хунндар усун жана кангю урууларынын ортосунда буфердик аймакты түзүшкөн. А.Н.Бернштам кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхына

арналган доктордук диссертациясында түргештер, карлуктар жана Караханиддер сыяктуу мамлекеттик түзүлүштөрдү талдоого алган.

Экинчи параграфта кыргыздардын этникалык тарыхынын маселелери чагылдырылган.

А.Н.Бернштамдын кыргыздардын этногенези боюнча негизги концепциясы "динлин теориясы" болуп саналат. Анын пикиринде, кыргыз элинин калыптанышынын башаты Борбордук Азия хунндары менен сяньбилердин Түндүк уруулар союзу – динлиндер менен аралашып кетүү процесси жүрүп жаткан Афанасьев маданиятынын мезгилине таандык, ал кыргыз этносунун калыптанышына негиз болгон. А.Н.Бернштам Жети-Суу даруун жазуусунун жана материалдык маданиятынын эстеликтеринин болушун хунн урууларынын курамында тяньшань облустарына көчүп келген енисей кыргыздарынын маданияты менен байланыштырган. Хунндардын келишин ал Кенкол көрүстөнүндөгү археологиялык табылгалар менен тастыктаган.

А.Н.Бернштам кыргыз элинин этногенезинин өзгөчөлүгү анын калыптанышы Енисейде жана Тянь-Шанда бир убакта болгондугунда деп эсептеген. Тянь-Шанда кыргыздардын пайда болушунун алгачкы баскычтарына көңүл буруп, ал монголдордун баскынчылык мезгилинде да кыргыз урууларынын саны алардын эл болуп калыптанышына жетишсиз болгонун белгилеген. Дагы бир фактор кыргыздар карлуктарга, караханийлерге жана монголдордон саясий жактан көз карандылык абалда болушкан.

А.Н.Бернштам сак-усун маданиятын изилдөөгө чоң салым кошкон, анын эстеликтери 1938-жылы Жети-Суу экспедициясы тарабынан ачылган. Алгач артефакттар табылып, аларды сак жана усун топторуна бөлгөн, бирок аларды бирдиктүү маданий тарыхый процесстин эки баскычы катары караган. А.Н. Бернштамдын изилдөөлөрүнүн натыйжасында "Сак-усун маданияты" деген түшүнүк пайда болгон. Ал Тянь-шань урууларынын Түштүк Сибирь этномаданий чөйрөсү менен өз ара аракеттенүүсүнүн аркасында болгон. Биздин замандын баш ченинде Борбордук Азиялык этникалык компонент пайда болот. Хунндар Тянь-Шандын катакомбалык маданиятынын өкүлдөрү болушкан. А.Бернштам сак-усун эволюциясынын үч этабын белгилеген. Бул маданияттын Түштүк Сибирь менен тыгыз байланышы усундардын Түштүк Сибирь жана Жети-Суунун чек арасында жайгашкандыгы менен түшүндүрүлөт. Ал усундар Жети Суунун маданиятын жаңы эч нерсе алып келген жок деп ырастаган. Анын пикиринде катакомбалык көмүү салты хунндарга сырттан, башка эдердин, маданий бирикмелердин таасиринен келген.

А.Н.Бернштам кыргыздардын этникалык тарыхын изилдөөдө араб-перс авторлорунун эмгектерин жана кыргыздардын Орто кылымдагы тарыхын чагылдыруу үчүн археологиялык казуулардын материалдарын кеңири колдонгон. Бул түрк урууларынын отурукташуу проблемаларын чагылдырууга, шаарлардын, калктуу конуштардын тарыхый топографиясына анализ жүргүзүүгө негиз түзгөн. IX к. тартып кыргыздар тууралуу маалыматтар Ибн-Аль-Факихтин, Аль-Истахринин эмгектеринде кездешет. Аларга таянып, окумуштуу кыргыздар X к. баштап Тянь-Шандын аймагында болгон деп

ырастаган. Атын атагысы келбеген автордун "Худуд-ал-Алам" тексти менен Гардизинин маалыматтарын салыштырып, ал кыргыздар бул мезгилде Энесайдан башка Жети-Сууда да жашаган деп божомолдогон.

Аль-Истахринин кыргыздардын Тянь-Шанга келиши жөнүндө жазган эмгектери А.Н.Бернштамдын кыргыздардын азыркы Кыргызстандын аймагына этап, этабы менен миграциясы жөнүндөгү концепциясын бекемдөө үчүн булак болуп калды. Энесайда таптык коом пайда болгон доордо кыргыз урууларында мамлекеттик түзүлүш калыптанып, руникалык жазуу негизделген. А.Н. Бернштам Энесай кыргыздары жөнүндө кытайлык Таншу хроникасы VII-VIII кк. жана Күлтегиндин урматына коюлган таш рун жазуусуна таянып жазат. Энесай кыргыздарынын аскердик жортуулдары алардын курамына Алтай урууларынын кошулушуна жана Кытай менен Борбордук Азиядан маданияттын айрым өзгөчөлүктөрүн өздөштүрүүгө салым кошкон. А.Бернштам Тянь-Шандагы кыргыздар аз санда болгондуктан өз мамлекетин түзө алган эмес деп эсептеген. Орто Азия жана Чыгыш Түркстан элдери менен маданий байланышта болгон Тянь-Шань кыргыздарынын ээликтери монголдорго чейинки мезгилде ири өнүгүүгө ээ болгон.

КОРУТУНДУ

- А.Н.Бернштамдын Борбордук Азиянын, анын ичинде Кыргызстандын байыркы жана орто кылымдардагы тарыхы боюнча эмгектери өзүнүн объективдүүлүгү, ынанымдуу далилдери жана проблемаларды комплекстүү изилдөөсү менен айырмаланат. Анын кыргыздардын келип чыгышы жөнүндөгү концепциясы илимий чөйрөлөрдө чоң резонанс жараткан. Ал араб, перс, Кытай булактарына жана Орхон-Енисей жазма эстеликтерине таянып кыргыздардын Борбордук Тянь-Шанга көчүү процессин иликтөөгө алган. Мындан тышкары, ал биринчи жолу Кыргызстандын байыркы жана орто кылымдардагы тарыхын мезгилдерге бөлүп, атайын изилдөө методологиясын иштеп чыккан;

- А.Бернштамдын эмгектеринин баалуулугу аларда ата мекендик тарых Борбордук Азия тарыхынын контекстинде изилденгендигинде турат. Археологиялык материалдардын негизинде ал аймакта жашаган элдердин тарыхый тамырларынын биримдигин, маданиятынын жакындыгын далилдөөгө аракеттенген;

- А.Бернштамдын демилгеси менен "Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхы" аттуу жамааттык фундаменталдуу 4 томдук эмгек басылып чыккан (биринчи томуна негизинен анын эмгектери кирген). Бул иш аракет республикадагы академиялык ири изилдөөлөрдүн башатын түзгөн;

- А.Н.Бернштам бир эле мезгилде илимий изилдөөлөрдү жүргүзүп, педагогикалык ишмердүүлүк менен алектенип, археологиялык-этнографиялык экспедицияларды уюштурган ар тараптуу окумуштуу болгон. Чогултулган материалдарга сын көз караш менен мамиле жасоо жана объективдүү баа берүү анын эмгектеринин баалуулугун жогорулаткан;

- Кыргызстанда иштеп жүргөндө археология боюнча өзүнүн илимий мектебин түзүп, жергиликтүү кадрларды даярдоого жетишкен. А. Н.Бернштам устаты болгон окумуштуулардын бүтүндөй плеиадасы кыргыз тарых илиминин өнүгүшүнө өз салымын кошкон. Аларды бир катар илимий жамааттар ("Бернштам боордоштугу", "Бернштам плеиадасы") бириктирип, илимде анын идеяларын, ыкмаларын жана иштөө стилин жемиштүү колдонушкан;

- А.Бернштамдын илимий ишмердүүлүк жылдарында республикада археологиялык экспедициялар үзгүлтүксүз өткөрүлүп, ишке өлкөнүн борбордук илимий мекемелеринин алдыңкы адистери тартылган. Ал илимий изилдөөлөрдүн башатында туруп, Кыргызстандын тарых илимин жаңы, сапаттуу деңгээлге көтөргөн;

- А.Н.Бернштам музей ишине чоң салым кошкон: анын жетекчилиги астында республиканын тарых музейинин археологиялык бөлүмү ачылган. Ошондой эле анын демилгеси менен Ленинградда Кыргызстандын маданий көргөзмөсү уюштурулган;

- Ал Кыргызстанда тарых, археология жана этнография илимдеринин калыптанышына жана өнүгүшүнө зор салым кошкон. А.Н.Бернштамдын демилгеси менен республиканын илимий изилдөө мекемелери союздун алдыңкы изилдөө борборлору менен байланыштарды түзгөн;

- А.Бернштамдын эмгеги республикада өз мезгилинде жогору бааланып Эмгек Кызыл Туу ордени (1946-ж.) жана "Кыргыз ССРинин илимине эмгек сиңирген ишмер" ардактуу наамы ыйгарылган.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

- А.Н.Бернштамдын Кыргызстандын тарыхы боюнча көп кырдуу ишмердүүлүгүн илимий жактан терең изилдөөлөрдү улантуу зарыл.

- А.Н.Бернштамдын кыргыз элине сиңирген эмгегин эске алуу менен Бишкек шаарынын көчөлөрүнүн бирине жана Ж.Баласагын атындагы КУУнун тарых музейине анын ысымын ыйгаруу маселесин колго алуу керек.

- А.Н.Бернштамдын 120 жылдыгына (2030-ж.) карата окумуштуунун илимий мурасын толугу менен топтоо, системалаштыруу, кыргыз тилине которуу жана атайын томдуктарды басып чыгаруу зарыл.

- Жогорку окуу жайлардын тарых факультеттеринде А.Н.Бернштамдык окууларды, конкурстарды, стипендия жана сыйлыктарды уюштуруу.

Диссертациянын темасы боюнча жарык көргөн илимий эмгектер:

1. Жантелиева Н. Г. Деятельность профессора А.Н.Бернштама в институте языка, литературы и истории Киргизского филиала Академии наук Киргизской ССР (1943-1946 гг.) [Текст] / Жантелиева Н. Г. // Вестник КНУ им.Ж.Баласагына. Выпуск 5. Б., КНУ. 2013.

2. Жантелиева Н. Г. Вклад А.Н.Бернштама в работу в республиканской комиссии по истории Киргизии в дни Великой Отечественной Войны (1943 г.) / Кыргызско-российский славянский университет. Материалы

международной практической научной конференции: Центральная Азия в исследованиях XIX-XXI вв., Б., 2014.

3. Жантелиева Н.Г. Вклад А.Н.Бернштама в развитие археологии Кыргызстана Международная научная конференция посвященная 110-летию со дня рождения выдающегося ученого – этнолога С.М.Абрамзона “Комплексный подход в изучении природы, общества и человека”. //Сборник докладов Б.2015.

4. Жантелиева Н. Г. Вопросы этнической истории кыргызского народа в трудах А.Н.Бернштама. Международная научная школа-конференция студентов и молодых ученых //Экология Южной Сибири и сопредельных территорий. Хакасия. Абакан. 2-4 декабрь 2015 г.

5. Жантелиева Н. Г. Александр Натанович Бернштам и развитие советского востоковедения: историографические сюжеты. История востоковедения: традиции и современность//Материалы III всероссийской школы- конференции Институт востоковедения РАН. М., 2018.

6. Жантелиева Н. Г. Караханидская эпоха в трудах А.Н.Бернштама / Этнокультурные и этносоциальные процессы в трансграничном пространстве России и Центральной Азии. //Материалы международной научной конференции.Алтайский государственный университет. Барнаул 2016.

7. Жантелиева Н. Г. Научная деятельность А.Н.Бернштама в Кыргызстане отражение в постсоветской историографии// Международный журнал экспериментального образования Москва 2021.№ 3.

8. Жантелиева Н. Г. Эпос «Манас» в исследованиях А.Н.Бернштама // Международный журнал экспериментального образования Москва 2022

Жантелиева Нурзада Гарибовнанын 07.00.02 – Ата Мекен тарыхы адистиги боюнча тарых илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган “А.Н.Бернштамдын Кыргызстандын тарыхын изилдөөгө кошкон салымы” аттуу диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: А.Н.Бернштам, байыркы жана орто кылымдар тарыхы, археология, Кыргызстан, илимий эмгектер, археологиялык экспедициялар, изилдөө иштери, кыргыздардын келип чыгышы.

Изилдөө объектиси: көрүнүктүү тарыхчы, археолог А.Н.Бернштамдын өмүр жолу жана илимий ишмердүүлүгү.

Изилдөө предмети: А.Н.Бернштамдын илимий мурасы жана анын кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхын изилдөөгө кошкон салымы.

Изилдөөнүн максаты: профессор А.Н.Бернштамдын кыргыз элинин тарыхын, археологиясын жана маданиятын изилдөөгө кошкон салымын изилдөө.

Изилдөөнүн методологиялык негизин жалпы жана атайын тарыхый илимий методдордун комплекси түзөт. Изилдөө процессинде автор объективдүүлүк методуна жана тарыхыйлуулук принцибине таянган.

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы: А.Н.Бернштамдын өмүрү жана көп кырдуу илимий ишмердүүлүгү алгачкылардан болуп иликтөөгө алынды.

Мурда жарыяланбаган архивдик материалдар, А.Н.Бернштамдын туугандарынан, кесиптештеринен, окуучуларынан, жеке пикир кат аркылуу чогултулган маалыматтар илимий айлампага киргизилди.

Колдонуу боюнча сунуштар: жүргүзүлгөн илимий изилдөөлөрдүн негизинде окуу куралдарын, лекциялык курстарды уюштуруу, практикалык сабактарга материалдарды даярдоо жана аларды окуу куралы катары басып чыгаруу.

Колдонуу чөйрөсү: А.Н.Бернштамдын илимий мурасынын толук жыйнагын басмадан басып чыгаруу, мезгил-мезгили менен А.Н.Бернштамдык окууларды уюштуруп туруу.

РЕЗЮМЕ

диссертации Жантелиевой Нурзады Гарибовны «**Вклад А.Н.Бернштама в историю изучения Кыргызстана**», представленной на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02. – Отечественная история.

Ключевые слова: А.Н.Бернштам, древняя и средневековая история, археология, Кыргызстан, научные труды, археологические экспедиции, научно-исследовательская деятельность, происхождение кыргызов.

Объект исследования: личность выдающегося ученого-востоковеда А.Н.Бернштама, его жизненный путь и научная деятельность.

Предмет исследования: научное наследие А.Н.Бернштама и его вклад в изучение истории кыргызов и Кыргызстана.

Цель исследования: исследовать вклад профессора А.Н.Бернштама в изучение истории, археологии и культуры кыргызского народа.

Методологической основой исследования является комплекс специальных и общих научных методов. В процессе исследования автор также опирался на метод объективизма и принцип историзма.

Полученные результаты и их новизна: впервые на научной основе комплексно и всесторонне исследованы многогранная научно-исследовательская деятельность А.Н.Бернштама.

Впервые введены в научный оборот ранее не опубликованные архивные материалы, на научной основе проанализированы воспоминания его родственников, коллег и учеников.

Рекомендации по использованию: на основе проведенного научного исследования разработать учебно-методические пособия, лекционные курсы, подготовить материалы для практических занятий и опубликовать их в качестве учебных пособий.

Область применения: опубликовать в виде специального сборника архивные документы, материалы периодической печати и другие исторические источники, связанные с жизнью и научно-исследовательской деятельностью А.Н.Бернштама.

SUMMARY

dissertation of Zhantelieva Nurzada Garibovna “**A.N. Bernshtam’s contribution to the history of the study of Kyrgyzstan**”, submitted for the degree of candidate of historical sciences in specialty 07.00.02. - National history.

Key words: A.N. Bernshtam, ancient and medieval history, archeology, Kyrgyzstan, scientific works, archaeological expeditions, research activities, origin of the Kyrgyz.

Object of study: the personality of the outstanding orientalist A.N. Bernshtam, his life path and scientific activities.

Subject of research: the scientific heritage of A.N. Bernshtam and his contribution to the study of the history of the Kyrgyz and Kyrgyzstan.

Purpose of the study: to explore the contribution of Professor A.N. Bernshtam to the study of history, archeology and culture of the Kyrgyz people.

The methodological basis of the research is a complex of special and general scientific methods. In the process of research, the author also relied on the method of objectivism and the principle of historicism.

The results obtained and their novelty: for the first time, the life and multifaceted research activities of A.N. Bernshtam were comprehensively and comprehensively studied on a scientific basis.

For the first time, previously unpublished archival materials were introduced into scientific circulation, and the memories of his relatives, colleagues and students were analyzed on a scientific basis.

Recommendations for use: based on the conducted scientific research, develop teaching aids, lecture courses, prepare materials for practical classes and publish them as teaching aids.

Scope of application: to publish in the form of a special collection archival documents, periodical materials and other historical sources related to the life and research activities of A.N. Bernshtam.